

Publicerad hos *Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg*:
<http://www.tankeverksamheten.se/>

Bloggarkiv 2013-02-13.

Ingvar Johansson

Välfärdskapitalism med jämlikhetsnorm?

Jag håller med alla som ropar ”avskaffa kapitalismen” och enbart menar den nuvarande kapitalismen, men inte med dem som i bakhuvudet har tanken ”och inför planekonomi”. En mängd saker tyder på att jämlikhetsivrare som är intresserade av hög levnadsstandard måste förordna en marknadsekonomi. Ursprungligen betydde socialism ungefär *jämlikhet i gemenskap*. Numera betyder det tyvärr oftast *planekonomi* eller *statligt ägande*; hos många ofta också med en för deras anti-egalitära syften lämpad överton av *enpartisystem*. Titeln på den här politisk-filosofiska essän ska förstås som en förkortning av ”Välfärdskapitalism utifrån jämlikhet i gemenskap?”.¹

Alltså: bort med den nuvarande kapitalismen och fram för en välfärdskapitalism med – inte bara ett mänskligt ansikte, utan också – en övergripande jämlikhetsnorm. En jämlikhetsnorm är naturligtvis något helt annat än en likhetsnorm; jämlikhet är jämlikhet mitt i alla skillnader oss människor emellan. Frågetecknet i titeln markerar inte att jag är tveksam om att låta denna utopi försöka bestämma den politiska färdriktningen, utan markerar enbart osäkerhet om hur de verkliga stegen ser ut.

Min lilla skrift har som centrum synen på människans natur. Den kan, hoppas jag, läsas utan några speciella förkunskaper, men jag ser gärna att den läses i anslutning till Anders Nilssons & Örjan Nyströms tänkvärda bok *Jämlikhetsnormen* (Tankeverksamheten/ABF Göteborg, 2012).² De berör i sin bok människans grundläggande natur bara i förbifarten (utförligast s. 319–24). Likt Nilsson & Nyström ser också jag mina funderingar som ett försök att radikalt bredda och förnya ett socialdemokratiskt ”sammanhängande sätt att tänka”. I studiehandledningen till sin bok skriver de:

Ett annat viktigt syfte med boken är att lägga grunden till en ny socialdemokratisk reformstrategi. Även här är syftet att bredda perspektivet både innehållsmässigt och tidsmässigt: det handlar om att forma ett sammanhängande sätt att tänka där en rad olika politikområden vävs samman i ett medellångt tidsperspektiv. (s. 5)

Termen socialdemokratisk behöver inte nödvändigtvis förstås i en sträng dagspartipolitisk mening. Många som idag kallar sig frihetlig vänster, vänstersocialister eller vänsterpartister borde rimligtvis också kunna börja fundera i dessa banor. Förutsatt förstås, att de är beredda att teoretiskt gå till botten med frågan hur de på bästa sätt kan låta sitt jämlikhetspatos ge bestående avtryck inte bara i tal och skrift, utan också i samhällsstrukturen.

¹ För tankeutbyte på väg mot slutversionen vill jag tacka de gamla Göteborgsvännerna Tomas Forser och Johan Lönnroth.

² <http://www.tankeverksamheten.se/2012/08/tankeverksamhetens-forsta-bok-pa-gang.html>

Människan är varken helt egoistisk eller helt kollektivistisk

Socialister har alltid kritiserat uppfattningen att människan till sin överkulturella natur är helt igenom egoistisk. Hjärnspöket, tillika nyliberalismens fundamentala dogm, uppmärksammades förra året av bl.a. Katrine Kielos i hennes bok *Det enda könet* (2012). Befriande för mig var, till att börja med, att hon inte som många vänsterteoretiker nu för tiden gör, försöker ersätta begreppet sant med ”sant för ngn”. Hon säger inte att för nyliberalerna är det sant att människan är helt igenom egoistisk, men att för vänstern är det sant att människan till sin natur är helt kollektivistisk. Hon hävdar rakt av att det inte är sant att människan är helt igenom egoistisk.

Hur ser då rimligen sanningen om den mänskliga naturen ut? Kielos säger:

Vi är fast i föreställningen att antingen gör man något för pengar, eller så gör man det av empati, och föreställningen hänger nära ihop med vår bild av könen. Män drivs av egenintresse och kvinnor är det andra som ska få helheten att gå ihop.

Bägge drivkrafterna inom en och samma människa, oavsett kön, verkar vi vara oförmögna att föreställa oss. Även om det är vad som ligger närmast sanningen.
(s. 169)

Ja, vad som ligger närmast sanningen är att varje människa, oberoende av kön, innehåller både rent egoistiska begär och begär grundade i empati, välviljebegär, dvs. begär som gynnar andra i något kollektiv man ingår i. Det är också jag övertygad om. Och har man väl vant sig vid att tänka så, så är det inte särskilt svårt. Men mycket av det socialistiska teoretiserandet kring människans natur har tyvärr dominerats av två tankefigurer som helt förnekar människans egoism. Antingen hävdas det att det inte finns någon överkulturell mänsklig natur alls, eller så hävdas det att den i alla samhällsstrukturer där den blivit ”frigjord” är oproblematiskt kollektivistisk. I båda fallen tillåts socialister tro att dagens obestridda egoism, deras egen inkluderad, enbart är en effekt av den kapitalism som ska avskaffas. En hel del av dagens socialistiska kulturjournalistik tycker jag skrivs utifrån denna felaktiga premiss.

Ekonomerna och människan

I sin bok lyfter Kielos fram hur den hittillsvarande nationalekonomiska teoribildningen (i likhet med nyliberalismen) genomsyras av tanken på människans totala egoism. Nu kan visserligen ekonomer helt korrekt replikera: ”dagens nationalekonomiska forskningsrön används [av henne] för att bevisa att gårdagens nationalekonomiska forskning var bristfällig” (prof. Tore Ellingsen, *Aftonbladet* 22/5, 2012). Men om detta är allt professorerna i nationalekonomi ser, missar de något. Det är en sak att bara påvisa brister och sedan göra småändringar, vilket alltså skett sedan en tid, men en helt annan sak att kräva nytänkande i grunden.

Kielos menar, och jag samtycker, att ekonomteoretikerna ska degradera människans alla olika egoistiska begär till att bara vara en typ av begär vid sidan av alla de olika begär som kan kallas välviljebegär, begär som begär andras väl. Den ekonomiska teoribildningen ska inte längre i sitt mikrofundament låta den s.k. ekonomiske mannen (”homo economicus”) vara

centrum, om än numera ett centrum kring vilka sociala saker som tillit och välviljebegär tillåts kretsas. De senare måste börja förstås som lika centrala för människan som hennes egoism.

Därmed inte sagt att ett internt nationalekonomiskt paradigmskifte är allt som krävs. Det finns all anledning att i sammanhanget också lyfta fram en skrift i Tankeverksamhetens rapportserie: Johan Lönnroth, *Fragment av en hegeliansk historieskrivning över nationalekonomin från svensk horisont* (2012).³ Lönnroth visar: (a) att nationalekonomin inte är undandragen samhällsvetenskapernas allmänt osäkra kunskapsgrund vad gäller förmågan att förutsäga och förklara, och (b) att det inte finns någon grund för uppfattningen att de akademiska ekonomerna alltid har lättare att se vad som just för tillfället händer i ett lands ekonomi, och vad som bör göras, än ekonomiskt bevandrade politiker.

Ingen av Lönnroths punkter innebär förstås att vi kan klara oss utan begrepp och modeller för ekonomiskt tänkande. Men vi måste vänja oss av med tron att nationalekonomin någonsin kommer att fylla samma funktion för ekonomisk politik som kvantfysiken fyller för laserteknologin, och vi måste sluta att i debatter mellan akademiska ekonomer och ekonomibevandrade politiker spontant tilldela de förra en större auktoritet.

Både Kielos och Lönnroths kritik behövs för att skapa ett nytt och bättre perspektiv på nationalekonomin som vetenskap.

Alla människor i alla kulturer har en människokropp

Nationalekonomins och nyliberalismens bild av människans natur delas inte av de som verkligen gett sig in på att empiriskt försöka ta reda på hur människans och de andra primaternas natur ser ut, dvs. primatforskarna. En av de mest betydande är Frans de Waal. Han betonar i boken *Empatins tidsålder* (2011) kraftigt att alla primater ”går på två ben: ett socialt ben och ett själviskt ben” (s. 194). Och säger:

Det är hög tid att omformulera våra idéer om den mänskliga naturen. Alltför många nationalekonomer och politiker gör sig en bild av det mänskliga samhället enligt den eviga kampen för överlevnad som de tror sig se i naturen men som egentligen är ren fantasi. Likt magiker lägger de först sina ideologiska fördomar i naturens hatt, varefter de lyfter upp dem i öronen för att bevisa att de har rätt. Det är ett trick som vi har låtit oss luras av alltför länge. Naturligtvis är konkurrens en viktig faktor men människor kan inte enbart leva av konkurrens. (s. 20)

I flera decennier nu har ett flertal vänsterteoretiker avvisat allt som luktar biologiska förklaringsfaktorer, så mitt åberopande av de Waal kanske uppfattas som något som jag borde ha hållit mig för god för. Jag vill därför påpeka att de moderna vänsterteoretikernas helt anti-biologiska synsätt inte heller delas av Wilkinson och Pickett i deras med rätta högt prisade *Jämlikhetsanden. Därför är mer jämlika samhällen nästan alltid bättre samhällen* (2010). Boken är i huvudsak statistikbaserad, men i kapitlet ”Vårt sociala arv” tillåter de sig att dra in biologi och andra primater i de resonemang som leder fram till åsikten att, som titeln säger, mer jämlika samhällen är nästan alltid de bättre samhällena.

³ <http://www.tankeverksamheten.se/2012/02/fragment-av-en-hegeliansk.html>

En till synes ny åsikt behöver inte alltid vara helt ny

Den tanke om en begärens eviga tvärsidighet (egoism och kollektivism) i människans natur som jag försöker lyfta fram, finns klart uttalad redan hos två teoretiskt mycket bevandrade tidiga socialdemokrater, vilka jag ska presentera. På ett outtalat praktiskt plan har däremot nog föreställningen funnits hos många, eftersom den tillhör det berömda sunnda förnuftet, dvs. det förnuft som utan att tänka efter allt för mycket tror på vad det omedelbart tycker sig se. Både nyliberalism och traditionell teoretisk socialism kommer i konflikt med vad de flesta människor anser sig kunna observera. Alla nyliberaler och många ekonomer förklarar bort all uppenbar omedelbar välvilja som en effekt av en långsiktig egoistisk kalkyl, och traditionella socialister förklarar all uppenbar egoism som något som bara uppstår i vissa samhällsstrukturer. Men båda förklaringarna är lika ohållbara. Ibland har det sunnda förnuftet fel, detta har vetenskapen gjort oss väl medvetna om, men ibland har det faktiskt rätt.

Den ene av de två socialdemokratiska ideologer jag åsyftat är vår förste översättare av Marx *Kapitalet*, Rickard Sandler. Han var under många decennier en socialdemokratisk toppolitiker, och t.o.m. statsminister 1925-26. Den andre är den vid 33 års ålder bortgångne Nils Karleby, författare till det socialdemokratiska ideologimanifestet *Socialismen inför verkligheten. Studier över socialdemokratisk åskådning och nutidspolitik* (1926). De kände varandra väl.

Karleby betonar verkligen den samhälleliga sidan hos människan, men inleder kapitlet ”Sak och sken” på följande sätt:

Samhället består av och funktionerar endast och uteslutande genom enskilda individer. Detta är ett grundläggande socialt faktum, som man aldrig kommer ifrån, men vars betydelse och konsekvenser icke rätt beaktats i den socialistiska litteraturen. (nytryck 1998, s. 59)

Vidare skriver han:

I den mån vinstbegäret verkligen är en ekonomiskt betydelsefull egenskap, och det är den såsom en strävan efter så god ställning som möjligt här i världen, är den ganska allmänmänsklig och kommer att bli en realitet även i ett annorlunda organiserat samhälle än gårdagens och dagens. Däremot kan det med fog betvivlas, om något enda verkligt ekonomiskt stordåd haft sin grund enbart i krassa vinstberäkningar. (s. 63)

I ett inom äldre socialdemokrati berömt tal i Lund hösten 1925, efter att han blivit statsminister, visade Sandler att han funderat över det moderna samhällets individualism. Han påpekade att samhället är en väsentlig sida i den enskilda människans psyke, men tillade:

Det behöver icke föreligga ett antingen – eller. Utvecklingens lag kan ligga i ett både – och ... Mellan det individuella och det sociala fortgår brottningen, de bägge brottarna stärka därunder sina krafter och förbli obesegrade. (citerat efter P.T. Ohlsson, Sandler, 2010, s. 17)

Bort med det sätt att tänka som utgår från antagonismen ”antingen egoism eller kollektivism”, och fram för ett sätt att tänka som istället sätter den problemfyllda kombinationen ”både

egoism och kollektivism” i centrum. Så menar uppenbart Sandler och Karleby, och så tolkar jag Kielos. Hur som helst, så tycker jag själv så. Och jag tror många som på nytt tänker igenom saken förmodligen kommer till samma slutsats. Av uppfattningen följer, som tidigare sagts, bland annat att ekonomteoretikernas framtida modellbyggande måste ske utifrån en ny grundval. Men också politisk-filosofiska konsekvenser finns att dra. Innan dessa, dock en historisk utvidgning om både-och-tänkandet.

Den för socialdemokratin nödvändiga åsikten uppstod utanför socialdemokratin

Den tankefigur om människans natur som jag alltså tror är den korrekta finns klart uttalad redan i den skotska 1700-talsupplysningen. I denna nisch av upplysningstänkandet dominerar inte den upplysningsvanliga åsikten att den mänskliga naturen i sig själv är egoistisk, och att människan blir samhällelig först när hennes förnuft får vissa insikter. Tänkare som moralfilosofen och ekonomen Adam Smith (ja, just han med ”den osynliga handen” som metafor för marknadens oavsiktligt goda konsekvenser) och filosofen David Hume anser att alla människor har både egenkärlek och välvilja som fundamentala begär. Till yttermera visso anser båda att välviljan potentiellt omfattar hela vår art. En för globaliseringen optimistisk tanke. Smith hade inte alls de åsikter om människan som genomsyrat nyliberalismen och mycket av modern nationalekonomi. Han skriver bland annat:

Hur självisk människan än kan antagas vara, finns det uppenbarligen några principer i hennes natur, som gör henne intresserad för andras öden och gör deras lycka till något nödvändigt för henne ... denna känsla [av medömkan eller deltagande] är likt alla andra ursprungliga lidelser i den mänskliga naturen på intet vis begränsad till de dygdiga och humana, fastän måhända de känner den mest intensivt. Den största bandit, den mest förhårdade lagbrytare, saknar den inte helt. (The Theory of Moral Sentiments, del I, avsnitt I, kapitel I, första stycket)

Den skotska upplysningen har hittills inte fått någon plats i vare sig socialistisk eller feministisk idéhistoria, och detta har sin naturliga förklaring. Socialdemokratiska och kommunistiska ekonomteoretiker var ända till Berlinmurens fall upptagna med att diskutera långtgående statliga interventioner i marknadsekonomier respektive strukturella reformer av planekonomier, medan den skotska upplysningen propagerade för en mycket fri marknadsmekanism. Och alla den skotska upplysningens stora figurer är män som då och då slänger ur sig sin tids könsstereotyper.

Men nu, när allt som tyckts fast verkligen i snabb takt förflyktigas, måste det vara dags att ta sig upp ur de gamla ideologiska skyttegravarna. Om vissa borgerliga 1700-talstänkare har viktiga insikter men tyvärr varit mot jämlikhet både mellan och inom könen, så måste man sätta det senare inom parentes och acceptera insikterna. Marx hämtade t.ex. tankegods från den djupt konservative Hegel.

Människosyn och extrempolitiska uppfattningar

Uppfattningen att vi inom oss oundvikligen hyser både rent egoistiska begär och mänskligt allmänna välviljebegär leder inte med någon automatik till vare sig en allmän jämlikhetsnorm eller några konkreta politiska ställningstaganden, men den tar direkt död både på nyliberalismens extremindividualism och på vissa socialisters extremkollektivism. Dessa

extrempositioner har lett till angrepp på välfärdsstaten från två motsatta håll. De förra under baneret ”marknadisera nästan allting”, och de senare under baneret ”utrota marknaden nästan helt”. Men jag tror att extrempositionerna ibland också kan påverka frågor som inte är direkt ekonomiska; låt mig exemplifiera med synen på invandring.

De som tror att alla är enbart egoister menar naturligtvis att den egna gruppen måste profitera på all invandring. Stoppa alla invandrare som vi inte tjänar på, blir devisen. Och de som tror att den egna egoismen bara är en effekt av en omgivande dålig samhällsstruktur, hamnar lätt i uppfattningen att det alltid är moraliskt fel att kräva fördelar av invandringen. Släpp in alla invandrare utan några krav på motprestation, blir här devisen. För nyliberaler framstår ren välvilja inte som något mänskligt naturligt, utan som ren dumhet; och för extremkollektivisterna framstår många naturliga mänskliga krav som omoraliska. Försvann extrempunkterna från debatten, så borde rimligtvis alla de komplicerade konkreta beslut som invandringen för med sig både kunna nås snabbare och bli bättre.

På ett allmänt plan leder insikten om tvåsidigheten i människans natur till följande tanke: en modern människoanpassad ekonomi bör innehålla ett tvåsidigt växelspel mellan samhällliga planer/regleringar (kollektivism, välvilja gentemot alla) och marknad (utrymme för egoism). Denna tanke har i och för sig redan planekonomiernas kollaps och marknadsekonomiernas återkommande spekulations- och finansbubblor gjort uppenbar, men trots detta tycks fortfarande nyliberalernas uttryck ”men åtgärden snedvrider marknaden” ha en situationsoberoende argumentationskraft. I själva verket borde uttrycket abstrakt sett klinga lika konstigt som uttrycket ”välviljan snedvrider egoismen”.

Utgångspunkten bör vara den omvända. Liksom den människa som helt överlämnar sig åt sin egoism blir en snedvriden människa, så blir den marknad som helt överlämnas åt sig själv en snedvriden marknad. Det gäller att hitta rätt balans situation för situation, och diskutera åtgärd för åtgärd.

Välfärdskapitalismens ideologiska motsättningar

För ca 90 år sedan fick vi enighet mellan de flesta svenska partier om att representativ demokrati med tillhörande fri- och rättigheter är den ram inom vilken de politiska och ideologiska motsättningarna måste kämpas ut. Sedan ca 10 år kan man säga att det råder enighet om att de politiska och ideologiska motsättningarna också ska rymmas innanför en kapitalistisk välfärdsstats ramar; till yttermera visso en sekulär välfärdsstat, dvs. en stat utan statskyrka. Står sig också den senare enigheten, så kan vi i ett historiskt perspektiv tala om två ur jämlikhetssynpunkt stora framsteg. Med det första kom ståndpunkten en-människa-en-röst; med det andra att varje människa är något för staten att bry sig om.

Men, kan man fråga sig: Vart tar då de ideologiska motsättningarna vägen? Förvandlas inte i så fall all politik till rent ideologilös politik? Kommer nu inte i fortsättningen alla partier bara att kämpa om makten för maktens egen sötnas skull? Jag tror inte det. Detta sagt utan att på något sätt försöka trolla bort det faktum att för den enskilde politikern makt, status och ekonomiska förmåner kan vara en mycket stark drivkraft. Växelspelet egoism–välvilja kan få mycket olika resultat.

Jag tror ideologier bäst förstås som skapade ur ett samspel mellan ett kollektivs gruppegoism och medlemmarnas gruppöverskridande välviljeimpulser. Välviljeimpulserna kan behandlas

på två diametralt olika sätt: de kan bejakas eller förnekas. I klassisk socialistisk ideologi bejakas de fullt ut; och i den klassiska socialkonservatismen och socialliberalismen bejakas de i så måtto att överklassen påläggs ett visst ansvar också för de i samhället lägst stående. I radikal rasistisk ideologi förnekas helt de rasöverskridande välviljeimpulserna genom utläggningar om att det är en felsyn att se den andra rasen som fullvärdiga människor; och i nyliberal ideologi förnekas de genom utläggningar om att de sämre ställda ändå är lika mycket fullblodsegoister som nyliberalerna anser sig själva vara.

De tre stora traditionella västerländska politiska ideologierna kan knytas till var sin norm: socialismen till jämlikhetsnormen, konservatismen till hierarkinormen (dvs. att samhället bör vara skiktat i stånd, klasser eller någon annan typ av hierarki), och liberalismen till meritokratinormen (dvs. att samhället primärt ska belöna endast efter prestation). I dagens partipolitik spelar med rätta klimathotet och former för valutasamarbete en roll som går på tvärs mot dessa normer, men det betyder inte att normerna inte alls är med och påverkar. Låt mig för överskådlighetens skull hålla mig till socialdemokraterna, moderaterna och folkpartiet.

Jag tycker att man under dessa tre partiets olika konkreta utspel och förslag kan skönja tre olika sätt att tänka sig den absolut bästa välfärdsstaten. I det traditionella jämlikhetstänkandet stod uttrycket social jämlikhet mest för jämlikhet trots olika yrken. Idag måste det också få betyda jämlikhet trots olika hudfärg, olika typ av genitalier, olika sexuell läggning, samt olika kulturella, religiösa och livsåskådningsmässiga identitetskonstruktioner. Givet förstås att identitetskonstruktionerna accepterar den sekulära välfärdsstatens fri- och rättigheter. Här är de tre positioner jag tycker mig se:

1. Socialdemokratisk utopi: en via välfärdsstaten på marknads- och meritbelönande grund åstadkommen radikalt ökad social och ekonomisk jämlikhet, dvs. en inom en kapitalistisk välfärdsstats ram förverkligad jämlikhetsnorm.

2. Nykonservativ utopi: en tack vare välfärdsstaten garanterat god social sammanhållning i hela samhället. I övrigt ska samhället se diverse hierarkier i sociala och ekonomiska avseenden som bra och önskvärda, dvs. en inom välfärdsstatens ram förverkligad gammal konservativ hierarkinorm.

3. Socialliberal utopi: en via välfärdsstaten höjd lägstanivå vad gäller kompetens i samhällets marknadsmässiga och meritokratiska tävlan. Men givet det ska meritokratinormen inte få rubbas av vare sig en konservativ hierarkinorm eller en socialdemokratisk jämlikhetsnorm.

Jag **tror** att de tre utpekade ideologiska normerna fortfarande sitter så djupt i respektive partistruktur, att de sannolikt kommer att spela en ideologisk roll för partipolitiken en bra tid framöver.

Jag **hoppas** att det Socialdemokratiska partiet ganska omgående (och i slutändan också Vänsterpartiet) gör den första utopin tydligare både för sig själv och för alla andra, fördjupar den teoretiskt, konkretiserar den praktiskt, och aldrig överger den. Att på kort sikt medvetet kompromissa är inte att överge jämlikhetsnormen. Men det finns två olika sätt varpå den i sak omedvetet kan överges, att aldrig kompromissa är det ena, och att ta kompromissen för målet är det andra. Jag hoppas det socialdemokratiska ledarskapet lyckas manövrera sin båt mellan dessa båda jämlikhetskrossande klippor.